УДК 81’367.625.5=11

ТАКСОНОМІЯ МОДАЛЬНОСТІ: НАРИС ПРОБЛЕМАТИКИ

Наталя ЗАХАРЧЕНКО (Житомир, Україна)

У статті вивчаються погляди вчених на модальність як умістилище "можливих" світів, аналізується проблема таксономічного опису модальних відношень. Увага акцентується на двох основних доменах модальності: деонтичній та епістемічній модальності.

***Ключові слова**: категорія модальності, семантика "можливих" світів, теорія семантики та референції, таксономія модальних відношень, дихотомія модальності, "одномісний" предикат, епістемічна модальність, деонтична модальність.*

The article examines the views of scientists on the modality as a repository of probable" worlds. It analyzes the problem of taxonomic description of modal relations. The attention is focused on two main modality domains: deontic modality and epistemic modality.

***Key words**: Category of modality, semantics of probable worlds, the theory semantics and reference, taxonomy of modal relations, dichotomy of modality, single predicate, epistemic modality, deontic modality.*

Категорія модальності залишається об’єктом пильного інтересу сучасних дослідників мови, адже вона є універсальною функціонально-семантичною категорією, що керує процесом породження та інтерпретації змісту висловлювання. *Актуальність* даного дослідження зумовлена тим, що модальні значення беруть участь в організації лінгвістичних одиниць практично на всіх рівнях мовної системи.

Мета пропонованої статті – охарактеризувати типи модальності в сучасній німецькій мові, застосовуючи метод семантики "можливих" світів.

Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких *завдань*: 1) представити сутність явищ, неоднорідних за смисловим об'ємом, граматичними властивостями та способом оформленості, які охоплює лінгвістична модальність; 2) здійснити спробу таксономічного опису модальних відношень.

Дослідження модальності має значну історію (пор. роботи В. Г. Адмоні, Ш. Баллі, О. І. Беляєвої, Й. Буша, В. Н. Бондаренко, О. В. Бондарко, В. В. Виноградова, Є. В. Гулиги, В. В. Гуревича, Г. Дівальд, О. В. Зеленщикова, А. П. Бабушкіна, Г. А. Золотової, Т. Йонен, Ю. А. Левицького, Г. П. Ломтева, Н. П. Мерзляковаої, М. І. Мещанинова, Р. Мюллер, В. З. Панфілова, М. Рейс, Л. Г. Фрідман, Г. Хельбіг, Є. І. Шендельс, У. Енгель, Р. О. Якобсона та ін.). Усі дослідники одностайні в тому, що категорію модальності слід охарактеризувати як одну з найбільш складних та суперечливих категорій мови.

Об'єктивний світ або дійсність відображається в людській свідомості, формуючи образ світу або його картину. У ***"картуванні"*** світу панівна роль належить мові [3: 105; 4].

Розвиток когнітивної науки дозволив по-новому поглянути на мовну картину світу, оскільки мова стала розглядатися, з одного боку, як сукупність структур подання знань людини про навколишній світ та про саму себе, а з іншого, – як інструмент такого пізнання. Знання про мову та знання мови сполучаються в одну цілісну модель картування світу, і в ній інвентаризується все, що було накопичене тим, хто говорить даною мовою [4: 7].

Одночасно в семантичному просторі мови існують світи, які не є копіями того, що побутує в дійсному світі. Ці мисленнєві простори отримали назву ***"можливих світів"*** [5: 575]. Для нас цікаво, що теорія можливих світів, котра сягає своїми початками епохи Середньовіччя, переступивши

межі робіт логіко-філософського напрямку, починає плідно застосовуватися в мовознавстві. І саме семантику "можливих" світів ми покладемо в основу таксономії модальності.

Думка людини здатна виходити за межі сущого або істинного та "малювати" картини, які можна кваліфікувати як "реальність нереального". Те, в якій мірі наближені ці картини до дійсності, чи наскільки вони віддалені від неї, визначається когнітивним досвідом людини та людства в цілому.

Ю. Степанов розглядав мовні дані крізь призму двох підсистем у ладі мови – ***семантики та референції*** [6: 5]. Якщо теорія семантики має справу з тим, як склалися та закріпилися значення мовних одиниць, то в референції, в свою чергу, закладена ідея логічної визначеності певної речі. З точки зору референції, світ освоюється людиною "від себе", в напрямку від найближчого простору до того, що існує "поза собою", за рамками особистісного "я", до більш далекого. Однак результатом цього процесу виступає створення вже не "світопочуттів", а дійсно ментального, логічного світу. До того ж формуванню ментального, уявного, ідеального простору передує ("під ним лежить") простір семантики як "видима сфера", в якій розташовані речі [6: 7].

Дотримуючись думки вітчизняних лінгвістів О. В. Зеленщикова та А. П. Бабушкіна, ми розглядаємо модальність як умістилище можливих світів. Усі ці світи, так само як дійсний світ, реєструються мовними засобами. До мовних засобів, що репрезентують різні типи "можливих" світів, належать і засоби модальності.

У сучасній модальній логіці, ґрунтуючись на теорії відношень між можливими світами розмежовують такі типи модальності:

а) ***деонтичну*** (обов’язкову) модальність, котра знаходить своє відображення в певних соціальних нормах, правилах поведінки чи наказах, переконаннях, які мовець, в свою чергу, вважає

дозволеними чи обов'язковими та які зумовлюють його конкретні дії, *н-д:*

Eva muss verschwinden!

Hans darf nach Hause gehen.

б) ***алетичну*** (логічну/математичну або істинну) модальність, що стосується логічних висновків про істинність відносин, котрі існують між усіма можливими світами, і яка виражає логічний чи фактичний характер зв'язку між предметами, відповідно, між суб'єктом і предикатом судження та пов'язана з поняттями можливості-неможливості, необхідності-випадковості в широкому сенсі, *н-д:*

Peter ist Junggeselle, also muss er unverheiratet sein.

Die Lösung der Gleichung y=2-x muss positiv sein.

в) ***фізичну*** (динамічну) модальність, що пов'язана з фізичною здатністю виконати певну дію, яку можна або необхідно здійснити, *н-д:*

Maria kann Klavier spielen.

На відміну від *деонтичної* модальності, фізична пов'язана з законами і можливостями, які стосуються людини або притаманні їй.

г) ***булетичну*** модальність, що визначає можливе чи необхідне у можливому світі з точки зору бажань людини, *н-д:*

Maria will eine Porsche haben.

д) ***епістемічну*** модальність, що характеризує ступінь вірогідності знань й ілюструє те, як мовець відноситься до істинності свого висловлювання та реалізується в двох типах суджень: таких, що ґрунтуються на вірі і таких, що базуються на знаннях, тобто, є логічно обґрунтованими, *н-д:*

Die Straßen sind nass, es muss geregnet haben.

В межах епістемічної модальності розглядається й категорія евіденційності.

Wolken ziehen auf, es könnte bald regnen.

е) ***аксіологічну*** (оцінну або евалюативну) модальність, котра характеризує об'єкт з точки зору певної системи цінностей і знаходиться в тісному взаємозв'язку з деонтичною модальністю.

Однак, за загальним визнанням, найбільш важливою ***дихотомією*** *(грец.* δῖχῆ "навпіл, на дві частини" + τοϰή "розсікати, ділити"), що визначає категорію модальності як таку, є дихотомія епістемічна - "коренева" [2].

У лінгвістичній науці пропонуються різні концепції, котрі пояснюють здатність того чи іншого речення виражати або епістемічне (*Monika muss in ihrem Zimmer sein* = Я впевнений, що Моніка в себе в кімнаті), або кореневе (Я наполягаю на тому, щоб Моніка була в себе в кімнаті) значення. Так, у "мінімалістській" теорії, представниками якої є Н. Хомський, Г. Ласнік, Т. Рейнхарт, Р. Кейн та ін., епістемічна інтерпретація речення пов'язується з розглядом модального дієслова як "одномісного" предиката, чи як "піднімаючого" дієслова, або ж як дієслова, що займає більш "високе" положення в деривaційній структурі речення, тобто в складі флективної чи комплементативної групи, тоді як кореневе дієслово, як вважають, виявляється двомісним предикатом чи контролюючим дієсловом.

Названа дихотомія пов'язується також і з відмінністю значень самого модального дієслова: "пряме" значення у випадку кореневої інтерпретації речення чи переносне, метафоричне – у випадку епістемічного тлумачення висловлювання. Або ж в якості основного джерела дихотомії розглядається лише прагматичний контекст вживання вислову [2].

Що стосується термінів на позначення понять цієї дихотомії, то єдності серед дослідників мови ми не знайдемо. Щоб проілюструвати певну розмаїтість термінологічної бази, слід розглянути деякі концепти.

Когорта таких зарубіжних вчених як Г. Гельбіх, Й. Буша, Е. Генчель, Г. Вейдт, Ф. Пальмер паралельно вживають дві пари понять, "суб'єктивна" або "епістемічна" й, відповідно, "об'єктивна" чи "деонтична" модальність [13:117; 14; 16]. У П. Ейзенберга, Г. Брюнер і А. Реддер знайдемо терміни "інференційна" ("*inference*" від англ. "*infer*" – робити висновок, виводити твердження) та "неінференційна" модальність [11: 94; 9]. Зустрінемо також дихотомію "епістемічна" – "неепістемічна" модальність у граматиці Дудена та в працях Г. Ельшлегера [15: 132]. Епістемічною або зумовленою обставинами (*zirkumstantiell*) називають модальність К. Аксель та М. Рейс [8: 38; 17: 287]. Таку, що має відношення до мовця (*objektbezogen*) і, відповідно, до суб'єкта (*subjektbezogen*) виявимо в У. Енгель, "дейктичну " й "недейктичну" – у Г. Дівальд [12; 10:13]. Звичайно ж, не всі згадані пари є повними відповідниками, адже їх семантична ємність може варіюватися.

Поруч з терміном епістемічна модальність в лінгвістиці також використовують й такі терміни як модальність вірогідності, персуазивна модальність, модальність істинності , модалізація і т. ін.

Тут варто згадати й тих дослідників мови, які позиціонують три- та чотирикомпонентні концепти модальності. У праці Й. Аувера й В. Плунгіан йдеться про епістемічну модальність і деонтичну модальність з внутрішнім (*participant-internal*) та зовнішнім (*participant-external*) учасниками [7]. Г. Урайт виокремлює поряд з деонтичною та епістемічною модальностями ще алетичну й екзистенційну модальності [18].

Ознайомившись з доволі різними таксономічними описами модальностей щодо їх природи, характеру відношення до пропозиції тощо можна дійти висновку, що в кожному окремому випадку йдеться про певний

тип модальних відношень, таких як відношення між суб'єктом та дією, мовцем і повідомлюваним, відношення висловлювання до дійсності та ін., і що в основу всіх зазначених класифікацій покладено ключову дихотомію про *об'єктивне* та *суб'єктивне* у процесі породження та функціонування мови [2].

Аналізуючи вищесказане і спираючись на думку дослідників категорії модальності, слід виокремити два основні домени модальності: *деонтичну* або *об'єктивну* та *епістемічну* або *суб'єктивну* модальність.

Деонтична (об'єктивна) модальність виражає відношення між суб'єктом речення та вираженою формою інфінітива дією, що реалізується у вигляді часткових значень можливості, змушеності, повинності, бажання, дозволу або заборони.

Під *епістемічною (суб'єктивною)* модальністю ми розуміємо не характер об'єктивних зв'язків, а ступінь впевненості суб'єкта ситуації в реальності події. Схематично її можна зобразити за допомогою діаграми:

$M_p = 1$	$1 < M_p < 0{,}5$	$M_p = 0{,}5$	$0{,}5 < M_p < 0$	$M_p = 0$
Впевненість	Припущення	Модальна невизначеність / невпевненість	Сумнів	Виключення

M_p - вимірювач (показник впевненості), що коливається між 0 і 1.

Отже, дослідження видів суб'єктивної та об'єктивної кваліфікації повідомлюваного потребує залучення різних теорій. Теорія можливих світів і теорія семантики та референції, що зосереджують увагу на питанні тотожності об'єкта чи індивіда в дійсному та можливих світах, дозволяють

по-новому підійти до аналізу відношень між предметом та його іменем і зробити висновок, що для можливих світів залишаються відкритими всі сфери модальності. Розмаїтість концептів таксономічного опису модальних відношень підтверджує той факт, що модальність як своєрідний різновид "картування" світу є складним багатокомпонентним явищем. Отримані результати дозволяють окреслити певні *перспективи* у вивченні феномену модальності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабушкин А. П. "Возможные миры" в семантическом пространстве языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001. – 86 с.
2. Зеленщиков А. В. Пропозиция и модальность / А. В. Зеленщиков. – Москва : Либроком, 2010. – 216 с.
3. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 105 с.
4. Кубрякова Е. С. Языковое сознание и языковая картина мира / Е. С. Кубрякова. // Филология и культура : Мат-лы межд.конф. – Тамбов, 1999. – С. 6–13.
5. Краткая философская энциклопедия. – М. : Прогресс, 1994. – 575 с.
6. Степанов Ю. С. Пространство и миры – новый, "воображаемый", "ментальный" и прочие // Философия языка: в границах и вне границ : Международная серия монографий. – Харьков : Око, 1994. Т. 2. – С. 3–18.
7. Auwera J. Modality’s semantic map / J. Auwera, W. A. Plungian // Linquistic Typology. – 1998. – S. 79–124.
8. Axel K. Althochdeutsche Modalverben als Anhebungsverben / Katrin Axel // Modalität und Modalverben im Deutschen. Linquistische Berichte. – Hamburg : Buske, 2001. – Sonderheft 9. – S. 38.
9. Brünner G. Modalverben im Diskurs / Gisela Brünner, Angelika Redder // Studien zur Verwendung der Modalverben. Studien der deutschen Grammatik. – Bd. 19. – 1983. – S.13–90.
10. Diewald G. Die Modalverben im Deutschen. Grammatikalisierung und Polyfunktionalität / Gabriele Diewald. – Tübingen : Niemeyer, 1999. – S. 13.
11. Eisenenberg P. Grundriss der deutschen Grammatik. Bd. 2 : Der Satz / Peter Eisenberg. – Stuttgart : Metzler, 2004. – S. 94.
12. Engel U. Deutsche Grammatik / Ulrich Engel. – München : Iudicium, 2004. – 246 ff.

13. Helbig G. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / Gerhard Helbig, Joachim Buscha. – Leipzig, Berlin, München : Langenscheidt, 2001. – S. 117.
14. Hentschel E. Handbuch der deutschen Grammatik / Elke Hentschel, Harald Weydt. – Berlin : de Gruyter, 2003. – 76 f.
15. Öhlschläger G. Zur Syntax und Semantik der Modalverben des Deutschen / Günther Öhlschläger. – Tübingen : Niemeyer, 1989. – S. 132.
16. Palmer F. R. Modality and the English Modals / Frank Robert Palmer. – New York : Longman, 1990.
17. Reis M. Bilden Modalverben im Deutschen eine synktaktische Klasse? / Marga Reis // Modalität und Modalverben im Deutschen. Linquistische Berichte. – Hamburg : Buske, 2001. – Sonderheft 9. – S. 287.
18. Wright G. H. An Essay in Modal Logic / Georg H. Wright. // Studies in Logic and the Foundations of Mathematics. – Amsterdam : North Holland Pulishing Company, 1951. – 1 ff.